

University of Groningen

Technische Planologie in beweging

Ike, P.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2008

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Ike, P. (2008). *Technische Planologie in beweging: naar een hoge kwaliteit in onderwijs*. Rijksuniversiteit Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Technische Planologie in beweging: naar een hoge kwaliteit in het onderwijs

Rede

**In verkorte vorm uitgesproken bij de
aanvaarding van het ambt van
bijzonder hoogleraar Technische Planologie
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op 7 oktober 2008**

door

Paul Ike

Colofon

Uitgegeven door:

Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
Postbus 800
9700 AV Groningen
Telefoon +31 (0)50 363 3895

Auteur: Paul Ike

ISBN: 978-90-367-3723-4

Technische Planologie in beweging: naar een hoge kwaliteit in het onderwijs

Geachte mijnheer de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

Iedere student is op zijn plek in Groningen! Dit is de onderwijsvisie van de Rijksuniversiteit Groningen. Onze universiteit wil onderwijs bieden dat goed aansluit bij de talenten, ambities en doeleinden van iedere student, zodat deze zich na de studie optimaal kan ontplooien op de arbeidsmarkt.¹ Dames en heren, ik onderschrijf dit uitgangspunt volledig!

Het is bepaald een *uitdaging* om zodanig onderwijs te bieden dat iedere student erin floreren kan. Natuurlijk is het geweldig om samen met goede studenten en promovendi - min of meer op basis van gelijkwaardigheid - de grenzen van het vakgebied te verkennen. Dat geeft je als docent en onderzoeker extra impulsen. Helemaal, als je deze mensen vervolgens goed terecht ziet komen in de maatschappij. We moeten ons echter ook niet te veel illusies maken. Het gemiddelde eindexamencijfer van de studenten die bij onze faculteit instromen schommelt zo rond de 6,4 tot 6,8. Daar maken wij geen negens van in het eerste jaar! Dit roept de vraag op of de leercultuur op de middelbare scholen niet eens heel kritisch moet worden bekeken!

Het is daarentegen verheugend om *middelmatige studenten* in de loop van hun studie steeds beter te zien gaan presteren met als bekroning een prachtige cijferlijst bij hun masterdiploma. Ook laatbloeiers komen meestal goed terecht.

¹ RUG, 2007, p. 1.

En de *minkukels*? Die bestaan bijna niet. Veel Vwo-leerlingen weten tot op het laatste moment vaak niet wat ze zullen gaan studeren, met als gevolg dat ze niet direct de studie kiezen die goed bij het past. Bij onze faculteit hebben we gelukkig geen hoge uitvalpercentages. Studenten die blijven en in het begin niet zo lekker in hun vel zitten vragen wel extra tijd van onze docenten. Degenen die nauwelijks tot studeren komen, hebben doorgaans, behalve motivatieproblemen, ook allerlei andere problemen die ze tijdens of na hun studie meestal wel weten op te lossen. Regelmatig zie ik zo'n alumnus later terug in een of ander tv-programma als directeur of woordvoerder van één of andere instantie. Blijkbaar heeft de persoon in kwestie toch heel wat meegereggen tijdens de studie. Ik heb geleerd om daar van te voren *nooit meer* uitspraken over te doen.

In tegenstelling tot het zojuist beschreven beeld voelt een deel van de studenten - er wordt gesproken over 37% - zich echter *niet uitgedaagd* in het wetenschappelijk onderwijs. Dit is een landelijk cijfer. Deze groep is kritisch over de onderwijskwaliteit en verlangt naar een hoger service-niveau.² Om dit te ondervangen gaat de Rijksuniversiteit Groningen bij alle faculteiten voor de beste studenten de komende jaren een excellent traject op poten zetten. Bij Ruimtelijke Wetenschappen gaan we hiervoor ons Challenge Programme ook uitbouwen. Het huidige Challenge Programme kent drie doelstellingen: 1) Een extra uitdaging bieden voor excellente bachelorstudenten, 2) Voorsorteren op de Research Master en 3) Intensieve begeleiding voor de excellente student.

² Min. OCW, 2007, p. 6.

Het is vooralsnog de bedoeling dat geselecteerde studenten - naast hun driejarig bachelorprogramma van 180 European Credits (Ects) - een zogenaamd *Honours programma* van 45 extracurriculaire Honours Credits kunnen gaan volgen.³ Het is echter wel de vraag of het alleen de zeer goede studenten zijn die zich niet uitgedaagd voelen door het onderwijs aan de universiteiten. Wellicht is er meer aan de hand. Onze universiteit streeft naar een hoge kwaliteit van onderwijs en heeft de zorg voor deze kwaliteit de laatste jaren hoog op de agenda geplaatst.⁴ Mij lijkt dit, gezien het voorgaande, voor *álle* studenten van groot belang.

Dames en heren, vanmiddag zal ik u een beeld schetsen van Technische Planologie en de ontwikkeling van deze opleiding hier aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Daarmee komen we dan vanzelf op het belang van het proces van internationalisering en het belang van onderzoek voor het onderwijs. Vervolgens zal ik een aantal aspecten van de zorg voor de kwaliteit van het onderwijs bespreken. Tevens wil ik graag van de gelegenheid gebruik maken om iets te vertellen over het nieuwe kwaliteitszorgsysteem voor onderwijs zoals we dat thans binnen onze universiteit aan het opzetten zijn.

Planologie.

Planologie, is de wetenschap die zich bezighoudt met ruimtelijke planning en met ruimtelijke ordening. Ruimtelijke ordening is het daadwerkelijke ingrijpen in de ruimte. De ruimtelijke planning is de voorbereiding hiervan. Planologie wordt ook wel eens omschreven als het gebied van wetenschapsbeoefening gericht op bezinning over en operationalisering van de ruimtelijke ordening en de ruimtelijke planning.

³ RUG, 2008b

⁴ RUG, 2007.

De *opleiding Technische Planologie* is opgezet om studenten op te leiden tot technisch planoloog. Dat zijn professionals die de kennis van planning en planningsprocessen kunnen integreren met technische kennis. Centrale aandachtsgebieden binnen de opleiding zijn de Infrastructuurplanning, de Milieuplanning, het Waterbeheer en de Verkeersplanning.

Voor het begin van de ontwikkeling van Technische Planologie zou ik terug kunnen gaan naar de tijd van de Romeinen. Maar omwille van de tijd neem ik in een keer een grote sprong naar 1948 en beperk ik me tot de situatie hier in Groningen.

Mijn collega's van de faculteit weten het inmiddels al lang: 2008 is een gedenkwaardig jaar voor de faculteit. *Precies 60 jaar geleden legde Hendrik Jacob Keuning* de fundamenteën voor de huidige faculteit Ruimtelijke Wetenschappen. Op 1 oktober 1948 werd hij namelijk benoemd tot hoogleraar in de Economische - en Sociale Aardrijkskunde en Landbeschrijving. En in 1950 werd Sociale Aardrijkskunde al een zelfstandige studierichting, die in 1963 werd omgezet in de interfaculteit der Aardrijkskunde en der Prehistorie. De praktische kijk van Keuning maakte hem tot initiator van het planologieonderwijs in Groningen. Feitelijk legde hij de basis voor de benoeming van de eerste hoogleraar planologie.

Ja, dames en heren, 2008 is een gedenkwaardig jaar voor de faculteit. Het is namelijk *precies 40 jaar geleden*⁵ dat *Gerrit Jan van den Berg* hier in Groningen tot hoogleraar in de Planologie & Demografie⁶ werd benoemd. Van den Berg richtte zich vooral op de democratische aspecten van planning.

⁵ 2 juli 1968.

⁶ Berg, G. J. van den, 1969.

Bovendien ging hij - zijn tijd ver vooruit - binnen de universiteit interdisciplinair te werk. Toen hij in 1983 met emeritaat ging, was het in Groningen echter nog niet mogelijk een doctoraal examen in de planologie af te leggen.⁷ De student kon wel allerlei planologische vakken volgen en ook zijn afstudeerwerk daarop inrichten.

In 1985 kwam *Henk Voogd* (*Jan Hendrik Voogd*) naar Groningen als hoogleraar Planologie & Stadsgeografie⁸. Hij stond aan de basis van een aanzienlijke verbreding en verdieping van het planologieonderwijs en vooral ook het planologisch onderzoek in Groningen. Mede door zijn inspirerende uitstraling is in de loop der jaren het planologieonderwijs in Groningen thans ingebed in zes opleidingen, namelijk: in twee bacheloropleidingen, in een Nederlandse en een Engelstalige masteropleiding en in twee Engelstalige Double Degree Programma's. Ik kom hier straks nog op terug.

Henk Voogd was een sociaal geograaf die als planoloog op alle fronten van het vakgebied publiceerde en onderzoek initieerde. In het begin zette hij vooral de toon op het gebied van methoden en technieken van de planologie. Onder zijn leiding kwam er ook een aanzienlijke hoeveelheid derde-geldstroomonderzoek op gang op het gebied van volkshuisvesting, milieuplanning en infrastructuurplanning⁹. Het aantal planologische onderzoekers en promovendi nam gestaag toe. Henk had een pragmatische, praktijkgerichte invalshoek. De titel van zijn inaugurale rede¹⁰ was veelzeggend in dit verband: 'Van Denken naar Doen'.

⁷ Subfaculteit der Geografie, 1985, p. 119.

⁸ Benoemd per 8 augustus 1985.

⁹ Zie bijvoorbeeld Bennema, Ike en Voogd, 1987.

¹⁰ Zie Voogd (1986).

Nog geen jaar na zijn komst kwam er al een afzonderlijke zelfstandige afstudeerrichting *Stedelijke & Regionale Planning*. Hieruit is in 2004 uiteindelijk de master Planologie ontstaan. Onder Henk's leiding werden er vanaf 1986 meteen allerlei nieuwe vakken ontwikkeld, zoals Plan- en Projectevaluatie en Milieuplanning. Inmiddels is de Milieuplanning zo belangrijk geworden dat elementen hiervan in bijna alle vakken zijn terug te vinden, zowel op bachelor- als masterniveau.

Technische Planologie.

Dames en Heren, er is nog *een derde reden* waarom 2008 een heel bijzonder jaar is. In 1988 - op de kop af *20 jaar geleden* dus - werden de eerste stappen gezet om een *opleiding Technische Planologie* van de grond te tillen. We ontwikkelden naast elkaar de specialisatie Stedelijke Planning en de specialisatie Technische Planologie¹¹. In die tijd werd onze faculteit ook voor het eerst gevisiteerd.¹² De visitatiecommissie liet zich lovend uit over de opzet van het nog kersverse studieprogramma van Technische Planologie (brede invalshoek, praktijkgerichte oriëntatie, up-to-date studiemateriaal, beleidsrelevant).¹³ Daar waren we natuurlijk blij mee.

Drie jaar later - in 1991 - werd het programma Technische Planologie omgevormd tot een *zelfstandige bovenbouw-opleiding*. Technische Planologie richtte zich vooral op Infrastructuurplanning en Milieuplanning. Deze opleiding was behoorlijk populair onder studenten. Met de komst van de buitengewoon hoogleraar Henk Hengeveld kwam er in 1992 ruimte om ook een richting Waterbeheer te ontwikkelen.

¹¹ Binnen de afstudeerrichting Stedelijke en Regionale Planning.

¹² Zie FRW, 1989a en 1989b.

¹³ Zie VSNU, 1990, p. 11.

Het waren ook de jaren dat onze stadsgeograaf Gregory Ashworth het vak Erfgoedplanning internationaal op de kaart zette binnen het bovenbouwprogramma van Stedelijke en Regionale Planning.

Eind 1995 werd de faculteit voor de tweede keer gevisiteerd.¹⁴ Voor Technische Planologie concludeerde de visitatiecommissie dat de aansluiting tussen het basisdoctoraal en de bovenbouwopleiding verbeterd moest worden. Mede dankzij het College van Bestuur, dat technisch onderwijs binnen de Rijksuniversiteit in die tijd extra stimuleerde, werd *Technische Planologie* in 1997 omgevormd tot een *zelfstandige vierjarige opleiding*. Binnen deze opleiding hebben we uiteindelijk drie afstudeervarianten ontwikkeld: 1) Waterbeheer & Milieuplanning, 2) Infrastructuurplanning en 3) Stedelijke Planning.

Zoals gezegd is er dankzij Henk Voogd een aanzienlijke stroom extern gefinancierd onderzoek op onze faculteit op gang gekomen. Dit leverde veel publicaties op. Henk Voogd werd in 1995 ziek, maar bleef productief tot zijn overlijden in 2007¹⁵. De resultaten van deze studies - maar ook het werk van onze promovendi - worden voortdurend als input gebruikt voor het onderwijs in de planologie (koppeling onderzoek-onderwijs).

In het voorjaar van 2002 werd de faculteit wederom gevisiteerd.¹⁶ Over de gehele linie genomen kregen we meer dan een ruime voldoende.¹⁷ De commissie vond wel dat een *technisch planoloog in de eerste plaats planoloog* moest zijn en dat de opleiding niet nog sterker het accent moest gaan

¹⁴ Zie VSNU, 1996 en FRW, 1995a, 1995b en 1995c.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld, Ike & Voogd, 2000.

¹⁶ Zie FRW, 2000 en VSNU, oktober 2002.

¹⁷ Zie VSNU, oktober 2002, p. 149.

leggen op technische aspecten.¹⁸ Wij hebben dit advies overgenomen. Het huidige gehalte aan technische vakken voldoet als we kijken naar de ‘afzetmarkt’ voor onze afgestudeerden. Tot op heden gaan de afgestudeerde dames en heren ‘als broodjes over te toonbank’.

Bachelor en Master Opleidingen.

In 2002 vond de overgang naar de bachelor-master-structuur plaats. Voor de ontwikkeling van de *bachelor Technische Planologie* hebben we toen de Alumniraad bijeengeroepen. In de Raad zitten afgestudeerde planologen met een flink aantal jaren werkervaring bij overheid, adviesbureaus en bedrijfsleven. De Alumniraad gaf aan dat we toch vooral aandacht moesten blijven besteden aan de “Sociale” Planologie naast de “Technische” Planologie.

We gingen vervolgens in 2002 van start met twee bacheloropleidingen bij onze faculteit: de *bachelor Sociale Geografie & Planologie* en de *bachelor Technische Planologie*. Vooral in jaar 2 en 3 werden de programma’s behoorlijk aangepast. Een grote verandering was dat beide bachelors thans worden afgesloten met een bachelorafstudeerproject.

Een paar jaar later volgde de invulling van de masters. De Alumniraad benadrukte desgevraagd vooral het contact met de planologie van alle dag. Het lopende onderzoek zou nog meer in de colleges ingebracht kunnen worden. Men pleitte nadrukkelijk voor twee masters: 1) een op stedelijke en regionale planning georiënteerde master, met veel aandacht voor de leefomgeving en 2) een master Technische Planologie. Ook van studentenzijde werd hierop aangedrongen.

¹⁸ Zie VSNU, oktober 2002, p. 122.

In 2004 zijn er daarom twee één-jarige masters op het gebied van de planologie van start gegaan: Een Nederlandstalige *master Planologie*¹⁹ en een *Engelstalige Master Environmental & Infrastructure Planning*, wat dus feitelijk de master Technische Planologie is.

In beide Planologie masters werd de theoretische component verzaaid met een nieuw vak Planning Theory 2. Op aanraden van de Alumniraad werd ook een vak Proces- en Project Management toegevoegd, aangezien in de praktijk de rol van de technocratische adviseur zich steeds meer richting 'procesmanager' ontwikkelde.

De master Technische Planologie is dus vanaf 2004 in het Engels gegeven²⁰ onder de naam *Environmental & Infrastructure Planning*, zoals ik de master vanaf nu ook ga noemen. Omdat het programma ook moest worden toegesneden op buitenlandse studenten, was het belangrijk de vakken meer vanuit een internationaal perspectief aan te bieden. Deze ontwikkeling heeft veel inspanning geleverd van de staf, maar het heeft de kwaliteit van de master aanzienlijk verhoogd. Hier hebben we een heel belangrijk ding van geleerd: je moet cursussen eerst internationaliseren en pas daarna in het Engels aanbieden en niet andersom! Vrijwel alle vakken zijn inhoudelijk vernieuwd of nieuw ontwikkeld. Mede als gevolg van de gevarieerde instroom van buitenlandse studenten is het programma bewust ook wat losser van de bachelor Technische Planologie opgezet.

¹⁹ De master Planologie is feitelijk voortgekomen uit een samenvoeging van enerzijds de afstudeervariant Stedelijke Planning van de vierjarige opleiding Technische Planologie en anderzijds de afstudeerrichting Planologie binnen de opleiding Sociale Geografie & Planologie.

²⁰ Met ingang van het studiejaar 2008-2009 staat de master onder de Engelse naam vermeld in het CROHO.

Omdat de bachelor Technische Planologie een *doorstroom-master* moet hebben volgens de Wet op het Hoger Onderwijs²¹ kan en mag de master inhoudelijk niet te los komen van de bacheloropleiding. Ik ben voorstander van het afschaffen van doorstroommasters. Door de automatische koppeling aan één bachelor gaat de student toch minder rondkijken dan wellicht gewenst is. Dit is zeker het geval wanneer de student een voorlopige toelating tot de master krijgt, indien het bachelortraject nog niet helemaal is afgerond. In het buitenland is dit zeer ongebruikelijk. De Nederlandse ‘zachte knip’ schijnt internationaal gezien uniek te zijn. Ik ben geen voorstander van voorlopige toelatingen.

De huidige *master Environmental & Infrastructure Planning* duurt zoals gezegd helaas slechts één jaar. Mijns inziens is dat zeker voor deze master erg kort. Een verlenging van de studieduur met een half jaar zou bepaald kwaliteitsverhogend kunnen werken. Met name het traject van de master-thesis, dat nu twintig European Credits (Ects) beslaat, zou dan ruimer kunnen worden. Bovendien krijgen de studenten dan tijd, om zich door middel van een stage te oriënteren en te positioneren in het werkveld. De oriëntatie op de arbeidsmarkt laat thans te wensen over.

Ik kijk zelf nog altijd met veel plezier terug op mijn eigen *stages* en de veel langere afstudeerperiode waarin ik de kans kreeg een aantal zaken tot de bodem toe uit te zoeken. Als student draaide ik ook al mee met onderzoek in het kader van derde-geldstroomprojecten bij de TH-Delft (op contract-basis). Ook vanwege de gevarieerdere internationale instroom zou het goed zijn als wij druk op de ketel houden richting Den Haag om er voor deze master er nog

²¹ In de WHW is geregeld dat instellingen bij elke bacheloropleiding tenminste een ‘doorstroommaster’ dienen aan te wijzen (art. 7.13, derde lid).

een half jaar bij te krijgen. Lukt dit niet, dan moeten we blijvend inzetten op Double Degree Programma's.

Binnen de RUG zijn we thans bezig om *minoren* in te voeren, zodat studenten bij andere faculteiten een pakket van 30 Ects kunnen volgen om hun kennis te verbreden. In deze zin schuiven we op in de richting van de bredere bachelors zoals we die kennen in de Angelsaksische landen.²² Zolang de planologie masters eenjarig zijn is een nog verdere verbreding van de bacheloropleidingen voor planologie niet gewenst. We komen dan echt tijd te kort om de stof aan te bieden. Ik denk dat gesteld kan worden dat nog bredere bachelors en eenjarige masters niet samengaan, althans niet op het vakgebied van de planologie.

Internationalisering.

Tot zover mijn schets van de ontwikkeling van de opleiding Technische Planologie. U hebt gezien dat we inmiddels met de opleiding steeds meer internationaal georiënteerd zijn geraakt en daar zou ik graag nog nader met u op in willen gaan.

Bij onze faculteit worden thans drie *masters in het Engels* aangeboden waaronder de master Environmental & Infrastructure Planning. Met deze masters trekken we een redelijk aantal buitenlandse studenten, wat een belangrijke impuls is in het proces van internationalisering aan onze faculteit.²³ Daarnaast kennen wij al sinds 1989 de International School of Spatial Policy Studies voor onze uitwisselingsstudenten. Ook komt circa 20% van de promovendi uit het buitenland.²⁴ Bovendien participeert onze faculteit in het NEURUS netwerk waarin master studenten

²² Zie Majoor, 2001.

²³ Zie FRW, 2005.

²⁴ Er zijn ongeveer 45 promovendi aan de FRW.

en PhD-studenten worden uitgewisseld. Komende zomer starten we een Summerschool voor Amerikaanse studenten op het gebied van economie, milieu en ruimte en komend studiejaar starten we ook met twee minoren in de Engelse taal. Als faculteit mogen we trots zijn op het feit dat we veel meer master-diploma's dan bachelor-diploma's uitgeven.

Een belangrijke pijler onder het proces van internationalisering vormen ook de zogenaamde *Double Degree masters*. In de praktijk wil dit zeggen dat studenten twee masters na elkaar doen: eerst een in het buitenland (momenteel Bandung of Oldenburg). En daarna de master Environmental & Infrastructure Planning in Groningen. Met name Gerard Linden heeft veel betekend voor de ontwikkeling van deze Double Degree masters. Deze Double Degree programma's hebben ons een continue stroom buitenlandse studenten opgeleverd uit de hele wereld. Overigens vond ik het indertijd heel bijzonder om te ontdekken dat aan de andere kant van de aardbol - in Indonesië - collega's, onafhankelijk van ons, hun vakgroep ook "Teknik Planologi" hadden genoemd!

In Duitsland is het Double Degree programma *Water and Coastal Management*²⁵ (dus inclusief het Groningse gedeelte) door de ASIIN²⁶ geaccrediteerd, wat bijzonder is omdat bij een accreditatie meestal niet over de landsgrenzen heen wordt gekeken. Dit is van groot belang, omdat onze studenten ook studiefinanciering krijgen als ze naar Oldenburg gaan. In Oldenburg volgen de studenten eerst vakken op het gebied van ecologie, waterkwaliteit, economie, enz. en komen vervolgens naar Groningen om in te voegen in de master Environmental & Infrastructure Planning²⁷.

²⁵ In samenwerking met de Carl von Ossietzky Universiteit van Oldenburg.

²⁶ Duitse NVAO.

²⁷ Het Double Degree programme is gestart op 6 oktober 2008.

Met bovengenoemde ontwikkelingen lopen we behoorlijk in de pas met het in 2006 geformuleerde internationaliseringsbeleid van de Rijksuniversiteit Groningen.²⁸ De universiteit wil in 2014 20% buitenlandse studenten hebben, vooral masterstudenten en PhD's. Om dit te halen zullen we bij onze faculteit de komende zes jaar nog een aanzienlijke inspanning moeten leveren. Op dit moment schommelt het percentage internationale studenten bij Ruimtelijke Wetenschappen rond de 7%.²⁹ Wellicht zouden we nog een andere master in het Engels moeten gaan geven, willen we de 20% halen. De start van eerdergenoemde Summerschool is ook een stap in de goede richting.

Terugblikkend op *de afgelopen vier masterjaren* mag gesteld worden dat het aantrekken van buitenlandse studenten zeer inspirerend heeft gewerkt, zowel voor onze medewerkers als voor de Nederlandse studenten. De studenten beheersen hun vak nu ook in het Engels, de inhoud van de vakken is veel meer internationaal gericht en zowel studenten als docenten maken kennis met andere planningprocessen in andere culturen. Dit proces gaat nog steeds door.

De gemaakte internationaliseringslag is zeker ten goede gekomen aan de kwaliteit van het onderwijs en heeft eveneens het onderzoek versterkt. Bovendien zijn we minder afhankelijk geworden van Nederlandse studenten. Vrijwel alle buitenlandse alumni zijn teruggegaan naar hun eigen land, als ambassadeurs voor onze universiteit.

Planologie als dynamische wetenschap.

De planologie is altijd al een zeer dynamisch vakgebied geweest. Recente voorbeelden van de laatste maanden zijn de fundamentele herziening van de Wet op de Ruimtelijke

²⁸ Zie RUG, 2006.

²⁹ Hierbij zijn de uitwisselingsstudenten meegerekend, zie FRW 2006b, p. 52.

Ordering en de nieuwe Waterwet, waarin negen andere waterwetten zullen worden samengevoegd. Als ik me even beperk tot de infrastructuurplanning dan zien we dat we van een technisch-rationele aanpak in de richting van een communicatief-rationele aanpak zijn opgeschoven. Het planningsproces is meer multidisciplinair geworden. Er is ook meer aandacht voor maatschappelijke voorkeuren gekomen. Ook proberen we vooral draagvlak te creëren voor oplossingen. We proberen onzekerheden te managen in plaats van te elimineren. De expert heeft zoals gezegd meer de rol van procesmanager gekregen. Er is ook een duidelijk besef dat referentiekaders veranderen tijdens het planningproces. Dit alles heeft geleid tot een meer omgevingsgerichte, ontwikkelingsgerichte, gebiedsgerichte aanpak.

In het verlengde hiervan moet ook onze overeenkomst voor langdurige samenwerking met de *Rijkswaterstaat* op het gebied van infrastructuur en planologie worden gezien. Onderdeel van de samenwerking is een leerstoel bezet door Jos Arts. Daarnaast werken er nog een senior-onderzoeker, een viertal promovendi en mogelijk nog enkele tijdelijke onderzoekers aan mee. Doel is om zowel theoretisch als praktisch inzichten te ontwikkelen voor een duurzame infrastructuurplanning. Nieuw is ook dat medewerkers van Rijkswaterstaat zowel onderwijs kunnen geven, als bepaalde colleges kunnen volgen. De partners dragen over en weer bij aan onderzoek, onderwijs en de aansluiting van de opleiding op de arbeidsmarkt bij zowel overheid als het adviserend bedrijfsleven.

Onderzoek is onmiskenbaar een belangrijke kurk waarop de kwaliteit van planologieonderwijs drijft. Van belang is dat we ons eigen onderzoek goed over het voetlicht moeten brengen naar de studenten toe. De student moet het gevoel

krijgen dat hij/zij aan een faculteit studeert waar hij/zij trots op kan zijn. Dit doen we mijns inziens nog steeds niet helemaal goed. Ik was vroeger als student erg trots op de faculteit Civiele Techniek in Delft waar ik studeerde, waar veel dingen gebeurden. Als je ouder wordt ga je dat natuurlijk wel nuanceren . . . , maar toch.

Accreditatie.

Met de invoering van de bachelor-master-structuur in 2002 is het visitatiesysteem gekoppeld aan de *accreditatie van de opleidingen*. Zonder dit keurmerk krijgt de opleiding *geen bekostiging* door de overheid, *geen recht* om erkende diploma's af te geven en *geen toekenning* van studie-financiering aan studenten die de opleiding volgen. Accreditatie is derhalve van levensbelang voor een opleiding.

In Nederland en België wordt de accreditatie verleend door de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO).

De NVAO kijkt hierbij naar:

1. De doelstellingen en eindtermen van de opleiding,
2. Of het programma goed in elkaar steekt,
3. Hoe het staat met de inzet van personeel en het personeelsbeleid,
4. De kwaliteit van de voorzieningen,
5. De interne kwaliteitszorg,
6. De kwaliteit van de afstudeerders en het onderwijsrendement.

Indien een negatief oordeel wordt uitgesproken over een van de genoemde hoofdcriteria wordt er geen accreditatie verleend.

Het bijzondere van het *criterium interne kwaliteitszorg* is, dat het ook de andere genoemde hoofdcriteria aanstuurt. Als zodanig is het een onderwerp op meta-niveau. De toetsings-criteria overziend kan geconcludeerd worden, dat indien een

opleiding of faculteit te weinig aandacht besteedt aan de aspecten van kwaliteitszorg, de accreditatie van de gehele opleiding in gevaar kan worden gebracht. Met andere woorden een goed intern kwaliteitszorgsysteem is hoe dan ook een must. Zoals het er nu naar uitziet zal dit zeer binnenkort nog eens nadrukkelijker in de Wet op het hoger onderwijs worden vastgelegd.

Vooruitlopend hierop is de RUG in 2005³⁰ reeds begonnen met een RUG-brede aanpak voor een *integraal kwaliteitszorgsysteem* voor het onderwijs. Binnen de RUG was er bij de verschillende faculteiten al heel wat ontwikkeld op dit gebied, maar er was te weinig uitwisseling om 'good practices' van elkaar over te nemen en om dit eventueel verder te ontwikkelen.

Drie niveaus van aandacht.

De onderwijskwaliteitszorg kent feitelijk drie niveaus waarop de aandacht gericht moet worden: 1) Het instellingsniveau, 2) het facultaire niveau en 3) het niveau van de opleiding. Hier wil ik nu nader op ingaan.

Wat bij de RUG-brede aanpak ook uitdrukkelijk meespeelde waren de ideeën die in Haagse onderwijskringen circuleerden voor een zogenaamde *instellingsaccreditatie*. De RUG zou dan als geheel een zogenaamde instellingsaccreditatie - sinds kort instellingstoets kwaliteitszorg genoemd - kunnen aanvragen. Dit zou voor de afzonderlijke faculteiten een aanzienlijke verlichting kunnen betekenen in de bureaucratische last. Die last is inderdaad vrij hoog geworden. Ons laatste zelfstudierapport van december 2006 telde 408 pagina's + circa 750 pagina's bijlagen.

³⁰ Zie RUG, 2005a en 2005b.

De vorige zelfstudie uit 2000 had een dikte van slechts honderd pagina's (inclusief bijlagen).

Centraal in het voorstel van de Minister staat dus de zogenaamde "*instellingstoets kwaliteitszorg*" - of zo u wilt een instellingsaudit - die instellingen zoals onze universiteit, als geheel kunnen laten doen. Wanneer is vastgesteld dat ondermeer de interne kwaliteitszorg van een instelling zo goed op orde is dat de kwaliteit van de opleidingen continu verbetert, komt de instelling in een verlicht accreditatieregime terecht. De instelling krijgt dan voor 6 jaar het predicaat 'verdiend vertrouwen'. De opleidingen worden dan alleen nog op onderwijsinhoud en het primaire proces beoordeeld, onder het motto: 'Controle is goed, vertrouwen is beter'. U begrijpt dat een dergelijk keurmerk een grote winst voor onze faculteit zou kunnen betekenen. Wanneer de instellingstoets kwaliteitszorg echter negatief uitvalt, komt de instelling weer onder het uitgebreide accreditatieregime terecht. We moeten er dus alles aan doen om op die instellingstoets kwaliteitszorg positief te scoren.

Compliance Manager.

Het is bedoeling dat in het speciaal hiervoor aangeschafte computerprogramma in een '*Compliance Manager*' alle normen - of zo u wilt toetspunten - ten aanzien van onderwijskwaliteit worden opgenomen. Hiervoor zullen in eerste instantie de normkaders van de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) als basis worden gebruikt. Vervolgens kunnen in de Compliance Manager bij elke norm de documenten worden geplaatst waarmee kan worden aangetoond dat de RUG of de faculteit of een opleiding daadwerkelijk de bekende plan-do-check-act-cyclus voortdurend doorloopt (in control is). De documenten worden opgeslagen in een apart document-opslag-systeem.

Via een portal met een zoekstelsel kunnen al deze documenten worden opgevraagd en ingezien³¹.

De *Compliance Manager* zal de komende jaren de kern van de kwaliteitszorgsystemen gaan vormen op de drie eerder genoemde niveaus. Een volledig ingevuld en bijgehouden stelsel is in feite de volledige neerslag (een moment-opname) van de zorg voor het onderwijs binnen de instelling, een faculteit of een opleiding. De leden van een bezoekende visitatiecommissie kunnen thuis voorafgaand aan hun bezoek inzien hoe de instelling, de faculteiten en de opleidingen hun interne kwaliteitszorg hebben geregeld en of zij de zaak op orde hebben (in control zijn). Het programma kent eveneens de mogelijkheid dat op ieder gewenst moment - met een druk op de knop – een rapport kan worden uitgedraaid.

Belangrijk is dat er op *de verschillende niveaus* een goede planning komt van wanneer welke aspecten van onderwijs-kwaliteitszorg onder de loep worden genomen. Sommige aspecten zullen ieder jaar bekeken moeten worden, andere aspecten bijvoorbeeld eens in de drie jaar. Het is van belang dit goed vast te leggen en ook duidelijk aan te geven wie de taakverantwoordelijke is. Wie heeft bijvoorbeeld de zorg voor het didactisch concept van een opleiding? Hoe zorgen we ervoor dat elke cursus een goede studiehandleiding heeft? Wie checkt wanneer het Engels van de (nieuwe) docenten enz, enz. Het is van groot belang om deze taken niet allemaal bij een persoon op het bordje leggen, maar te spreiden binnen de organisatie.

³¹ Zie Infoland, 2005, 2006 en 2008.

Bureaucratie?

Veel collega's aan wie ik deze plannen voor een Compliance Manager heb voorgelegd reageerden met een verzuchting: "*Wat een werk, wat een bureaucratie!*". De opzet kent onmiskenbaar bureaucratische trekjes. Maar is het ook meer werk? Het antwoord luidt: *nee en ja, voorlopig wel*. Nee, omdat veel van dergelijke documenten toch al worden opgesteld en opgeslagen, meestal verspreid over meerdere computers c.q. personen met als gevolg dat ze meestal niet goed toegankelijk zijn. Bij onze faculteit betreft het enige tientallen nieuwe documenten op jaarbasis.

Opname in een *Compliance Manager* en het daaraan *gekoppelde documentenbeheer* maakt de documenten snel en gemakkelijk oproepbaar bij een audit of visitatie. Het hele systeem moet wel gedragen en gebruikt worden door alle betrokkenen werkzaam op het gebied van onderwijs-kwaliteitszorg. We moeten er voor waken dat het systeem niet alleen maar gebruikt wordt door klein clubje ingewijden (onderwijskwaliteitszorg medewerkers)! Een ander gevaar is dat het plaatsen van de documenten niet regelmatig wordt bijgehouden. Men gaat vaak pas op het laatste moment aan de slag als verantwoording moet worden afgelegd. Het gevoel is dan dat er op zo'n moment veel werk moet worden verzet. Een derde probleem is dat naast bovengenoemd systeem bestaande parallelle beheerssystemen in tact blijven.

Ik ben absoluut *geen voorstander van handboeken* waarin de procedures uitgebreid beschreven worden. In veel gevallen kan ook worden volstaan met eenvoudige stroom-schema's die de desbetreffende taakverantwoordelijke boven zijn bureau op het prikbord kan hangen. Ik weet uit ervaring dat kwaliteitszorgprotocollen - vaak lijvige boekwerken - niet gelezen worden.

Bij de meeste faculteiten en opleidingen, maar ook op instellingsniveau zal voorlopig *tijd* gestoken moeten worden in het ondernemen van verbeteracties en het controleren van de effectiviteit daarvan. Dit is geen vrijblijvende activiteit, wanneer we in Nederland in de toekomst daadwerkelijk overgaan op een instellingsaccreditatie en een beperkte opleidingsbeoordeling. Dit meerwerk verdient zich over een paar jaar terug omdat dan op een veel efficiëntere manier een zelfstudie kan worden geschreven of een onderwijsjaarverslag kan worden gemaakt. Alles op het gebied van kwaliteitszorg zit in het systeem, dus laat de visitatiecommissies en panels maar komen! Met dit systeem kunnen problemen en/of gebreken bij een opleiding sneller worden gesignaleerd. Het *uiteindelijke doel* is natuurlijk een hogere kwaliteit van het onderwijs, daar doen we het voor! Waar het om gaat is dat het *kwaliteitsdenken wordt verinnerlijkt* in de organisatie en dat ons handelen op dit gebied transparanter wordt gemaakt.

Basiskwalificatie Onderwijs.

De verinnerlijking van de onderwijskwaliteitszorg is een tijd geleden deels al in gang gezet door de eis dat alle nieuw aan te stellen docenten/onderzoekers de Basiskwalificatie Onderwijs (BKO) moeten behalen. Docenten met deze basiskwalificatie zijn getraind in het ontwerpen van onderwijs, het verzorgen van onderwijs, het begeleiden van studenten, het samenstellen en hanteren van toetsvormen en het evalueren van (eigen) onderwijs. Hierdoor is er gaandeweg een andere sfeer ontstaan bij onze faculteit. Mij is gebleken dat medewerkers die het BKO-traject hebben doorlopen veel meer open staan voor processen die betrekking hebben op de verbetering van de onderwijskwaliteitszorg. Ook voor oudere docenten zal nagegaan moeten worden in hoeverre zij een - aangepast - BKO-traject zouden kunnen doorlopen.

Kwaliteit en rendementen.

Studierendementen zijn een onderdeel van kwaliteitszorg. Het is een van de toetspunten waarop opleidingen worden beoordeeld. Over de verhoging van de rendementen is het afgelopen jaar heel veel gezegd en geschreven. Om de studierendementen te verhogen heeft het College van Bestuur afgelopen jaar universiteitsbreed de toelatingseisen voor de verschillende studiejaren aangescherpt. Daarnaast streeft zij naar *intensivering* van het onderwijs in de propedeutische fase. Gelukkig behoort onze faculteit tot de groep faculteiten met de wat hogere rendementen. Het studierendement van onze beide bachelors na het eerste jaar bedraagt thans respectievelijk 33% en 49%. Vorig studiejaar hebben we de toelatingseis van jaar 1 naar jaar 2 reeds opgetrokken van 30 naar 40 Ects, echter zonder merkbaar resultaat. Die 40 Ects norm was een harde grens: daaronder kon je niet voorlopig worden toegelaten tot het tweede studiejaar. Een eerste voorzichtige, toch wel teleurstellende conclusie luidt vooralsnog, dat een verhoging van de norm blijkbaar weinig indruk maakt op de studenten. Er dient dus meer te gebeuren. Gelukkig heeft het college ook de intensivering van het onderwijs op de agenda gezet.

Intensivering is dus een belangrijk aspect van kwaliteitszorg. Wezenlijk onderdeel daarvan is mijns inziens de persoonlijke benadering, een op maat gesneden benadering, die aansluit op de belangstelling van de student. Deze benadering zie je meestal pas echt goed tot zijn recht komen bij de begeleiding van het afstudeerwerk van de student. Iets van een dergelijke - ik noem het maar even – “*afstudeersfeer*” zouden we ook voor de eerstejaars moeten creëren. Ik denk dat we onze eerstejaars persoonlijker moeten gaan benaderen, meer tijd in hen moeten gaan steken. Tijdens colleges, ateliers, maar ook wellicht tijdens aparte sessies moeten we meer gaan vertellen waar wij als docenten en

onderzoekers mee bezig zijn. Ik zou ook meer willen informeren naar wat studenten ervaren bij de vakken die ze op dat moment volgen. We gaan daarom ook het mentor-systeem door ouderejaars studenten versterken en uitbreiden door actieve bemoeienis van de wetenschappelijke staf. Voor afstudeerders is het idee om in de komende jaren met afstudeercontracten te gaan werken om de studenten meer te binden om de studie sneller af te ronden. We moeten onze studenten enthousiasmeren, uitdagen en binden aan de onderwijsomgeving.

Een student heeft thans een bijbaan van *gemiddeld circa 12 uur per week*³² omdat de studiefinanciering niet toereikend is. Deze anderhalve dag kunnen ze *dus hoe dan ook niet* aan hun studie besteden. Gemiddeld studeren ze 21,5 uur per week.³³ Dit is blijkbaar een geaccepteerd verschijnsel in Nederland, voortvloeiend uit de studeercultuur bij het middelbaar onderwijs. Ook onze Minster van Onderwijs doet daar niet moeilijk over als ik hem goed beluister. Als we de rendementen willen verhogen zou het dan ook geen idee zijn om de studiefinanciering te verhogen zodat studenten er niet meer bij te hoeven werken? Dit kost geld, maar het levert ook geld op als ze sneller studeren.

Ons faculteitsbestuur heeft gelukkig besloten om meer personeel in te zetten voor onze beide bacheloropleidingen. Hierbij worden twee doelen nagestreefd: 1) het intensiveren van het onderwijs en 2) het - daarmee verbonden - inhoudelijk verbeteren van het onderwijs.

³² Zie toespraak Minister van OCW 01-09-2008 bij de opening van het academisch jaar. Groningse bronnen melden ook wel 11 uur per week, zie UK 8 mei 2008.

³³ Zie UK 8 mei 2008, jaargang 37.

Leerlijnen.

Conform de aanbevelingen van de visitatiecommissie is eveneens besloten om de verschillende vakken binnen het gehele methoden- en techniekentraject in de aanloop naar het bachelorproject te *herstructureren*. De coördinatie binnen deze leerlijn zal bij één persoon worden neergelegd. Ook zal conform de aanbevelingen van de visitatiecommissie³⁴ een nieuwe *ontwerplijn* binnen de bacheloropleiding Technische Planologie worden opgezet. Deze persoon zal eveneens de verantwoordelijk krijgen om alle vakken in deze leerlijn goed op elkaar af te stemmen. Ik denk dat het een *essentieel principe* is dat elke docent heel goed moet weten hoe zijn/haar vak aansluit op het studieonderdeel dat voorgaande aan zijn/haar vak in de betreffende leerlijn wordt gegeven. Ook moet de docent heel goed op de hoogte zijn van de inhoud van het vervolgvak in de betreffende leerlijn. Per leerlijn moeten de doelstellingen en eindtermen helder verwoord worden. Het verdient aanbeveling om voor beide bacheloropleidingen een structuur te ontwikkelen waarbij de curricula zijn opgebouwd uit leerlijnen en er voor iedere leerlijn een coördinator verantwoordelijk is voor de afstemming van de vakken binnen de betreffende leerlijnen. Het concept is heel eenvoudig maar vraagt veel overleg en voortdurende afstemming tussen de docenten.

Van elkaar leren.

Een ander heel eenvoudig principe is: *van elkaar leren*. Dat doen we veel te weinig! De faculteiten bij onze universiteit zijn behoorlijk autonoom en zijn ieder op hun eigen manier bezig om de onderwijskwaliteit te verbeteren. Daarbij kijken we veel te weinig bij elkaar in de keuken. Dat is jammer. Op het punt van uitwisseling valt er nog veel te leren. Dat doen

³⁴ Zie QANU, 2008, p. 26 en p. 27.

we zoals gezegd veel te weinig. Het kost niet veel geld en levert veel op!

Conclusies.

Terugkijkend op de afgelopen 20 jaar denk ik dat we qua programma een stevig bouwwerk hebben neergezet dat we de komende jaren nog verder kunnen vervolmaken door enerzijds maatschappelijke trends te volgen maar anderzijds ook trendsetter te zijn. Dus niet alleen maar reageren op wat er in Den Haag geroepen wordt op het gebied van de planologie en het onderwijs, maar ook zelf koers houden, nieuwe deelgebieden onderzoeken en dingen doen die wij belangrijk vinden, desnoods tegen de stroom in.

Ik hoop u duidelijk te hebben gemaakt dat we studenten opleiden die complexe ruimtelijke planningsprocessen moeten kunnen aansturen en uitvoeren. Daarom is het goed te zien dat de opleiding zich in toenemende mate verbindt met de samenleving en de mondiale context.

Ik hoop u ook duidelijk gemaakt te hebben dat we inspanningen leveren voor kwaliteitszorg, *niet* als doel op zich, maar om transparant te maken wat wij als faculteit doen, waarom we dat doen en hoe we dat doen, dat alles om onderwijs van hoge kwaliteit te leveren.

Naar de collega's toe zou ik tot slot willen memoren dat onze onderwijsinspanningen behalve voldoening ook veel financieel voordeel opleveren. Het lijkt wel eens te worden vergeten hoeveel geld goed onderwijs en hoge rendementen de faculteiten opleveren. Dit zou nog wel eens duidelijker voor het voetlicht mogen worden gebracht.

Dames en heren, ik dank u voor uw aandacht.

Dankwoord.³⁵

Op de eerste plaats ben ik veel dank verschuldigd aan *Henk Voogd* die maart 2007 op veel te jonge leeftijd na een slopende ziekte is overleden. Onze samenwerking startte al in 1981 bij de Faculteit der Civiele Techniek van de Technische Hogeschool in Delft. Henk richtte zich in die jaren vooral op de methoden en technieken van de planologie. Hij promoveerde in 1982. In 1985 zijn we samen van Delft naar Groningen gegaan. Mede dankzij hem heeft de planologie een grote impuls gekregen in Groningen. Vele tientallen pas afgestudeerden hebben dankzij Henk aan extern gefinancierde onderzoeksprojecten kunnen werken. Ik heb mede daardoor veel van Henk geleerd, niet alleen vakinhoudelijk maar vooral ook hoe je allerlei zaken op onderzoeksgebied organiseert.

Ook wil ik de *Stichting ter Bevordering van de Ruimtelijke Wetenschappen*, de benoemingscommissie en het bestuur van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen bedanken voor het in mij gestelde vertrouwen.

Het doet me goed te zien dat er de laatste jaren zo veel jonge medewerkers zijn toegetreden tot de basiseenheid planologie. In 1986 werkten er slechts vier planologen bij de toenmalige vakgroep Planologie & Demografie: Henk Voogd, Gregory Ashworth, Piet Sijsma en ondergetekende. *Piet Sijsma* is helaas ook veel te jong overleden. Piet was een toffe collega, met hart voor de zaak.

Vooraf door de inspanningen van Henk Voogd is het aantal docenten en onderzoekers bij de basiseenheid Planologie gestaag toegenomen. De laatste jaren schommelde het

³⁵ Omdat bij een oratie aan de Rijksuniversiteit Groningen het niet meer gebruikelijk is om een dankwoord uit te spreken is dit dankwoord nadien toegevoegd.

aantal medewerkers rond de 25 medewerkers. Het geeft een goed gevoel dat we in al die jaren in een goede sfeer met zijn allen hebben kunnen samenwerken op vele fronten. Dat is voor mij ook de reden geweest waarom ik mij altijd erg thuis heb gevoeld bij onze faculteit.

In het bijzonder wil ik verder *Gert de Roo* en *Gregory Ashworth* bedanken. Vooral door hun inspanningen is het onderzoek binnen onze basiseenheid op peil gebleven, nadat Henk Voogd in 1995 ziek is geworden.

Hartverwarmend was het dat *Jos Arts*, *Johan Woltjer* en *Femke Niekerk* na vele jaren weer teruggekeerd zijn op het oude honk. Heel verfrissend was het om te zien hoe zij elders opgedane kennis hebben ingebracht in onze basiseenheid, vooral op het gebied van de Technische Planologie.

De oudgedienden *Gerard Heins* en *Tom van der Meulen* hebben vele jaren lang als trouwe dienaren het onderwijs op het gebied van de stedelijke planologie verzorgd. Henk Voogd typeerde Tom van der Meulen dikwijls als onze 'huisfilosoof'.

Henk Oosterhoff en *Jan de Ruiter* en later ook *Nanka Karstkarel* hebben het GIS-onderwijs aan onze faculteit destijds vormgegeven. Henk en Nanka kregen een zware klap te verduren door het overlijden van Jan de Ruiter in 2007.

In 2004 kwam *Justin Beaumont* bij ons werken. Zijn specialiteit is 'urban governance and politics in relation to social and justice in cities'. Justin is onze tweede 'huisfilosoof'. Hij wordt door studenten vooral ook gewaardeerd om zijn mooie 'BBC-Engels'.

In de loop der jaren hebben vele vaste en tijdelijke medewerkers bij onze basiseenheid gewerkt. In dit verband wil ik zeker *Marius Schwartz, Mirjan Bouwman, Bert van der Moolen en Jochem de Vries* noemen. Ook zij hebben een steentje bijgedragen aan de ontwikkeling van de onderwijsprogramma's zoals we die thans hebben. Dankzij de inspanningen van *Henk Hengeveld* waren we in staat om naast de infrastructuurplanning en de milieuplanning ook het waterbeheer binnen ons studieprogramma een volwaardige plaats te geven.

Tenslotte wil ik *Gerard Linden* bedanken. Als decaan van de faculteit en voorzitter van onze basiseenheid heeft hij een grote impuls weten te geven aan de internationalisering van ons onderwijs en ons onderzoek. Daar plukken we nog dagelijks de vruchten van.

Referenties.

- Bennema, S. J, P. Ike, en H. Voogd (1987), Geluidhinder en Grindwinning: Een moeilijke relatie, *I2-Bouwkunde en Civiele Techniek*, nr. 11, november 1987, p. 17-21. (ISSN 0169-4057)
- Berg, G.J. van den (1969), *Kritieke ruimtelijke ordening: kritische planologie, Voordracht gehouden bij de openbare aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de planologie en de demografie aan de Rijksuniversiteit te Groningen op 29 april 1969*, Wolters-Noordhoff n.v. Groningen.
- Berg, G.J. van den (1981), *Inleiding tot de planologie, voor ieder een plaats onder de zon*, Samson, Alphen aan de Rijn.
- Dollekamp, B. (2008), *Betutteling bedreigt accreditatie*, UK, 28 februari 2008.
- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (1988), *Studiegids 1988-1989*, Groningen, augustus 1988.
- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (1989a), *Zelfstudie Sociale Geografie*, Groningen, maart 1989.
- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (1989b), *Zelfstudie Niet Westerse Demografie*, Groningen, maart 1989.
- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (1989c), *Studiegids 1989-1990*, Groningen, augustus 1988.
- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (1995a), *Zelfstudie ten behoeve van de onderwijsvisitatie 1995, Sociale Geografie*, Groningen 1995.
- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (1995b), *Zelfstudie ten behoeve van de onderwijsvisitatie 1995, Technische Planologie*, Groningen 1995.

- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (1995c), *Zelfstudie ten behoeve van de onderwijsvisitatie 1995, Demografie*, Groningen 1995.
- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (2000), *Zelfstudie Onderwijsvisitatie*, Groningen 2000.
- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (2002), *Studiegids 2002-2003*, Groningen 2002.
- FRW (Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen) (2005), *Internationaliseringbeleid Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen 2005 – 2010*, Groningen, 2005.
- FRW (Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen) (2006a), *Zelfevaluaties, Deel A Algemeen deel*, Groningen, december 2006.
- FRW (Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen) (2006b), *Zelfevaluaties, Deel B Opleidingen*, Groningen, december 2006.
- Ike, P. & Voogd, H. (2000), *Nieuwe wegen voor het ontgrondingenbeleid, een pre-advies*, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat, Dienst Weg- en Waterbouwkunde, Publicatiereeks Grondstoffen 2000/04. Delft.
- Infoland (2005), *DKS oefeningen documentenbeheer*, versie 6.0, Veldhoven.
- Infoland (2006), *Gebruikershandleiding DKS documentbeheer*, versie 6.2, Veldhoven.
- Infoland (2008), *Portal*, Veldhoven.
- Inspectie van het onderwijs (2007), *BaMa stroomt door. BaMa-onderzoek naar de toelating tot de wetenschappelijke masteropleidingen*, januari 2007.

- Inspectie van het onderwijs (2008), *Masterjaren tellen, BaMa-onderzoek naar de duur van de Nederlandse wetenschappelijke masteropleidingen*, februari 2008.
- Majoor, S. (2001), Kijken over de schutting, de bachelor/master-structuur in Angelsaksische landen, in: *Stedebouw & Ruimtelijke Ordening*, 82^e jaargang 2001 / 6.
- Min. OCW (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2007), *Het Hoogste Goed, Strategische Agenda voor het hoger onderwijs- onderzoek- en wetenschapsbeleid*, Den Haag, November 2007.
- NAO (Nederlandse Accreditatie Organisatie) (2003), *Accreditatiekader bestaande opleidingen hoger onderwijs*, Den Haag, 14 februari 2003.
- Projectgroep Toetsing RUG (2007), *De toets doorstaan, Toetsbeleid en toetsing aan de RUG*, Rapportage Projectgroep Toetsing, Groningen, november 2007.
- QANU (Quality Assurance Netherlands Universities) (2008), QANU-kader, Gids voor de externe kwaliteitsbeoordeling van wetenschappelijke bachelor- en masteropleidingen ten behoeve van accreditatie, Versie 3.1, januari 2004 –augustus 2005, Utrecht.
- QANU (Quality Assurance Netherlands Universities) (2005), *Onderwijsvisitatie Sociale Geografie, Planologie en Demografie*, Utrecht, februari 2008.
- RUG (Rijksuniversiteit Groningen) (2003), *Strategieplan 2003-2010* Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, Oktober 2003.
- RUG (Rijksuniversiteit Groningen) (2005a), *Integrale kwaliteitszorg voor het RUG-onderwijs, een kwestie van nut en noodzaak*, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, Oktober 2005.

- RUG (Rijksuniversiteit Groningen), (2005b), *Handboek voor de kwaliteitszorg Onderwijs RUG, handreikingen voor faculteiten bij de implementatie van een kwaliteitszorgcyclus*, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, oktober 2005.
- RUG (Rijksuniversiteit Groningen), (2006), *De wereld als podium, Nota internationalisering RUG, College van Bestuur*, Groningen, mei 2006.
- RUG (Rijksuniversiteit Groningen), (2007) *Nota Onderwijslijnen 2007-2010*, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, maart 2007.
- RUG (Rijksuniversiteit Groningen), (2008a), *Concept Handreiking Curriculumevaluatie*, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, maart 2008.
- RUG (Rijksuniversiteit Groningen), (2008b), *Petrus Camper Honours College, Excelleren op de grenzen van het weten, aanvraag Sirius Programma 2008*, Groningen,
- Subfaculteit der Geografie (1985), *Studiegids 1985 – 1986, Propedeutische studie Sociale Geografie, doctorale studie Sociale Geografie, doctorale Studie Demografie niet Westerse Gebieden, keuzevak studie Planologie*, Rijksuniversiteit Groningen.
- Subfaculteit der Geografie (1986), *Studiegids 1986 – 1987, Propedeutische studie Sociale Geografie, doctorale studie Sociale Geografie, doctorale Studie Demografie niet Westerse Gebieden, keuzevak studie Planologie*, Rijksuniversiteit Groningen.
- UOCG (Universitair Onderwijskundig Centrum Groningen) en RUG (Rijksuniversiteit Groningen, 2008, *QuaMatrix / DKS en Portal, kernbegrippen en inrichtingsadviezen*, (mede gebaseerd op materiaal en adviezen van Infoland), Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, februari 2008.

- Tweede Kamer, vergaderjaar 2007-2008, 31288 *Hoger Onderwijs-, Onderzoek- en Wetenschapsbeleid* en 28879, *Doelmatigheid onderwijsaanbod en accreditatiekaders Hoger Onderwijs*, nr. 21, Brief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 11 februari 2008.
- VNSU (Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten), (1990), *De kwaliteit van het universitair Onderwijs, Visitatie Geografie, omvattende de studierichtingen: Sociale Geografie, Fysische Geografie, Pre- en Protohistorie, Planologie en Niet-Westerse Demografie*, Utrecht, februari 1990.
- VNSU (Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten), (1996), *Onderwijsvisitatie Ruimtelijke Wetenschappen, Opleidingen: Sociale Geografie, Fysische Geografie, Technische Planologie, Niet-Westerse Demografie, Economische Geografie en Internationale Economie, het onderwijsaanbod van InDRA*, Utrecht, mei 1996.
- VNSU (Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten), (2002), *Onderwijsvisitatie Sociale Geografie, (Technische) Planologie, en Demografie*, Utrecht, oktober 2002.
- Voogd, H. (1986), *Van denken tot doen, voordracht gehouden bij de openbare aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de planologie en stadsgeografie aan de Rijksuniversiteit te Groningen* op dinsdag 4 maart 1986.
- Wansum, K. van der (2007), *Accreditatie, de tweede ronde: focus op kwaliteit in Hoger Onderwijs Actueel*, december 2007, nr. 9/10.